

ԱՍ. ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ (ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱ, ԺԱՄՉԻ ՄԵԼՔՈ
ԵՎ ԱՆԱՆՈՒՆ ԵՐԳԻՉ)

Առաջնատիպ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի 1947 թ.

№ 5 «Տեղեկագրից»

89L.99(09) [Ungurp-Sundur] 27233

U-83 / Ungurp-Sundur, Uu.

Suppuy katip (Ungurp-Sundur,
h. Ungurp-Sundur katip q. h.)

891.99.032

45

Ա. Մեղակեան

ԱՆՏԻՊ ԷՉԵՐ

(ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱ, ՇԱՄՁԻ ՄԵԼԻՔՈ ԵՎ
ԱՆԱՆՈՒՆ ԵՐԳԻԶ)

Մեր Մատենադարանում, ի շարք հազարավոր ձեռագրերի, պահպանվում է նաև հայտնի սայաթ-նովագետ և բանահավաք Գևորգ Ախվերդյանի մեծածավալ «գավթարը»։ Չնայած այդ մատյանում գտնվող նյութերը հիմնականում ուսումնասիրված և հրատարակված են, բայց այնտեղ դեռ կան նաև մի շարք այնպիսի արժեքավոր ստեղծագործություններ, որոնք մինչև օրս անհայտ են անուշադիր։ Այս անգամ մենք հրատարակության ենք ներկայացնում այդ մատյանից Սայաթ-Նովայի, Շամչի Մելքոյի և անանուն հրգչի մի քանի անտիպ բանաստեղծությունները, կատարված են մի քանի դիտողություններ և անհրաժեշտ մեջբերումներ¹ հիշյալ հեղինակների և նրանց ստեղծագործությունների հետ կապված որոշ խնդիրներ լուսարանելու համար։

1. ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱ

Ինչպես հայտնի է, Գ. Ախվերդյանը ձեռնամուխ է եղել աշուղական և այլ արժեքավոր ստեղծագործությունների հավաքման ավելի վաղ, քան Սայաթ-Նովայի գավթարն ստանալը։ Հետագայում, երբ նա ձեռքի տակ ունեցավ այդ գավթարը, մի կողմ թողնելով արդեն հավաքված բոլոր նյութերը, զբաղվեց Սայաթ-Նովայի երգերի հրատարակման խնդրով։ Նա, հրատարակության ժամանակ, ուշադրություն չդարձրեց նույնիսկ այն մի քանի բանաստեղծությունների վրա, որոնք պատկանում էին Սայաթ-Նովային, սակայն ձեռք էին բերվել ուրիշ աղբյուրներից, և բավականացավ միայն վերջիններից մեկի մի տողի մեջբերմամբ՝ «Սաղրի քօչեր»-ի բացատրման կապակցությամբ։ Ախվերդյանի այդ վարմունքը պիտի բացատրել նրանով, որ նա, այլ աղբյուրներից հավաքած երգերը համեմատելով նրանց իսկականների հետ, որոնք գտնվում էին Սայաթ-Նովայի գավթարում, տեսավ առաջինների սոսկալի աղավաղված լինելը, առժամանակ ուշադրություն չդարձրեց դրանց, ինչպես և այն երգերի վրա, որոնք չնայած պատկանում էին Սայաթ-Նովային, բայց բացակայում էին նրա գավթարում։ Այժմ մենք ցանկանում ենք ուշադրության առնել Սայաթ-Նովայի այն մի քանի երգերի խնդիրը, որոնք գտնվում են Գ. Ախվերդյանի գավթարում¹։ Դրանց ընդհանուր քանակը հավասար է վեցի, որոնցից երեքը (Գ. Ախվերդյանի գավթարում = Ձեռ. № 3751 = 413, 714 և 716 էջերում) Սայաթ-Նովայի ԽԴ, ԼԵ և ԻԵ երգերի աղավաղված տարբերակներն են և ցույց են տալիս, թե ինչպիսի մեծ փոփոխությունների կարող է ենթարկվել այս կամ այն ստեղծագործությունը՝ բանավոր ձևով բերն-բերան անցնելու և

¹ Այդ խնդիրն ուղղորդված է մինչև օրս արժարժված չի եղել։

ապագրի առնվելու դեպքում, Այդտեղ կարելի է հանդիպել ոչ միայն այնպիսի աղավաղված բառերի («էղիարի», «մրնէմն», «մասադայ» և այլն), որոնք ոչ մի կերպ չեն հասկացվում (եթե չենք դիմում նրանց իսկական օրինակներին), այլև աղճատված, փոփոխված, երբեմն էլ ավելացված տողերի, տների ու կրկնականների: Օրինակ՝ Լե երգի տարբերակն ունի այսպիսի կրկնակ՝ յուրաքանչյուր տան համար:

«Կարմիր վարդ, բաց հս էլէ, բլբուլի հետ հանգ ես անում,
Երեսիդ խալը ծածկել ես, մազերդ խափանդ ես անում»:

Այս երգերը կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ, նամանա՝ վանդ, մեծ բանաստեղծի երգերի կաղեմիական հրատարակության համար:

Դրանցից բացի, նույն դավթարում (Ձեռ. № 3751) պահպանված են Սայաթ-Նովային պատկանող նաև հետևյալ բանաստեղծությունները (նշում ենք սկզբնատողերի առաջին մասերը).

1. «Բլբուլի պէս ձայն է տալի» . . . էջ 227.
2. «Վարդը էն ամսին բաց կուլի» . . . էջ 421.
3. «Գէլն ու չօբանն մէկ դմէկու» . . . էջ 926.

1) Սրանցից առաջինը Սայաթ-Նովայի մինչ վերջերս անհայտ մնացած մի բանաստեղծությունն էր, որ համապատասխան ուսումնասիրությունը տպագրեցինք 1941 թվին՝ Մատենադարանի «Դիտական նյութերի ժողովածու»-ի № 1-ում: Դավթարում այդ երգի վերին աջ անկյունում, Սայաթ-Նովայի անվան դիմաց, գրված է «Ашух Банки»: Հրատարակության ժամանակ մենք այդ մակագրության առնչությունը չկարողացանք լրիվ մեկնել: Հետագայում մանրամասնորեն զննելիս պարզվեց հետևյալը: Ախվերդյանը ինչպես այդ, նույնպես և մի շարք այլ ստեղծագործություններ գրել է առել աշուղ Բանգիի միջոցով, անելով համապատասխան նշումներ: այսպես, օրինակ. 225-րդ էջում գտնվող Ալլահվերդու երգի խորագիրն է. «Մուխամբազ Ալլավերդի: Со слов ашуха. Банги». 232-րդ էջում՝ «Բիչիկ Նուաի խոսկի վրայ Բանգին աши դիւանի». 226-րդ էջում կա. «Մուխամբազ. Լազաթ Օղլան. Ашух Банки», ինչից արդեն պարզ է. սակայն հետաքրքրական է հետևյալ դեպքը. 237-րդ էջում Քեշիշ Օղլու մի երգը, վերահշայաների ձևով, կրում է «Քեշիշ Օղլու Մուխամբազ. Банги» խորագրերը: Հետագայում՝ Մանե Ախվերդյանի հրատարակած «Հայ աշուղներ» ժողովածուի հրատարակիչները չկարողանալով մեկնաբանել «Банги» բառի առնչությունը, տպագրության են հանձնել այդ երգը «Քեշիշ Օղլու-Բանգի» խորագրի տակ (նույնացնելով երկու տարբեր հեղինակները):

2) Հաջորդ, «Վարդը էն ամսին բաց կուլի» ... բառերով սկսվող երգը, չնայած հեղինակային պատկանելության ոչ մի հիշատակում չունի, բայց համապատասխան ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ Սայաթ-Նովայի Ծէ երգի մի անտիպ հատվածն է: Այդ երևում է թե չափից, թե ոճից, թե բովանդակությունից, թե ընդհանուր կառուցվածքից և թե, որ ամենագլխավորն է, ամեն տան չորրորդ տողում կրկնվող «Բու արիմն՝ Կու սիրիս» կիսատողից: Դեռ ավելին. անտիպ հատվածի 4-րդ տողը, մեկ տառի տարբե-

¹ Այս բառը մենք «արին» ձևով չենք գործածում՝ «արուն» բառից խուսափելու համար:

բուժյամբ, կրկնված է տպագիր հատվածի վերջում: Թե նորահայտ և թե տպագրված հատվածները բաղկացած են իննական տողից: Գ. Տ. Ալեքսանդրյանը, առաջին անգամ, հրատարակելով իր հայտնաբերած իննը տողերը, նրանցից կազմել է երկու տներ՝ հինգ և չորս տողանոց: Պարզվում է, որ նա տնասումը կատարել է ոչ ճիշտ: Այժմ ձեռքի տակ ունենալով այդ երկու հատվածները, մենք աշխատեցինք վերականգնել նրանց իսկական օրինակին հարազատ թվացող մի տեքստ: Պարզվեց, որ այդ իսկական բանաստեղծության յուրաքանչյուր տունը բաղկացած է եղել չորս տողից: Ամբողջ բանաստեղծությունը կազմված է եղել ոչ պակաս վեց տներից: Այժմ լրիվ են առաջին և հինգերորդ տները, երկրորդ, երրորդ և վեցերորդ տները կորցրել են մեկական տող, իսկ չորրորդ տնից միայն մեկ տող է մնացել: Բացակայող տողերը փոխարինում ենք կետաշարով: Նշենք նաև, որ նորահայտ հատվածում գտնվող՝

«Քանի որ գուգե մարթն հարփի վո՞ւնց կուլի վազն ինձնից բեղամաղ» տողը փոխ է առնված Սայաթ-Նովայի իր երգից (առաջին տանց երկրորդ տող), միայն այն տարբերությունով, որ «վազնից» բառը դարձել է «վազն ինձնից» և «վուր»-ը «ար»-ի է փոխվել և փոխել է տեղը:

Կարծում ենք նաև, որ ստացվող վեց տնից առաջ պակասում է առնվազն մեկ լրիվ տուն, որն ունեցել է «ար» մասնիկով վերջացող ներքին (փակ) հանգավորում՝ բոլոր տողերի համար, որից որպես վկաներ մնացել են «եար», «տար» և մասամբ էլ «վարթ» բառերը (հաջորդ տներում):

Նպատակահարմար գտանք տպագրության հանձնել թե նորահայտ հատվածն այնպես, ինչպես որ պահպանված է այն, և թե այն տեքստը, որ մենք կազմեցինք՝ հիշատակված երկու հատվածների հիման վրա:

ՆՈՐԱՀԱՅԱՆ ԱՆՏԻՊ ՀԱՏՎԱԾԸ

«Վարդը էն ամսին բաց կուլի, որ կու տանին դիմաց խեչը,

Քանի որ գուգե չըմըղի՝ պետկական է վարդի չեչը,

Քիզ օսկե ամբարշա պիտի, մի նըստի պղընձի մեչը,

Նով ջաւայհիր, անդին ալմազ, եմբ, քու արիւր կու սիրիս:

Վարդն խէիւնունմ կուլի նամ-նամ արխին սազ իւլելով,

Կանանչ փոթովը բացվել է կարմիր ու գուլգազ ըլելով:

Վարդն ալըրվին մի շանց տա, եար, քու արիւն կու սիրիս:

Քան որ գուգե մարդն հարփի, վեչնց կուլի վազն ինձնից բեղամաղ,

Չիս քաշում զօղ ու սափար, սաղիրը քիզնից բեղամաղ»...

Ձեռ. № 3751, էջ 421.

3) Հաջորդ և վերջին բանաստեղծությունը՝ տպագրված ԾԶ բանաստեղծության ավելի ընտիր և համեմատաբար անթերի մի վարիանտն է: Տպագրված օրինակը հայտնաբերված է նույն Գ. Տ. Ալեքսանդրյանի միջոցով, որի մասին ինքը, հրատարակողն էլ նշում է, թե ունի ակնբախ թերություններ: Նորահայտ վարիանտն իրավունք է տալիս մտածելու, որ Գ. Տ. Ալեքսանդրյանի օգտագործած աղբյուրն ավելի ընտիր է եղել, քան Գ. Տ. Ալեքսանդրյանի օգտագործածը (այս բանաստեղծության մի այլ տարբերակն էլ տպագրված է «Բաղմավեպ»-ի 1893 թվի 207-րդ էջում):

Դիտողության կարգով նշենք, որ ինչպես 1941 թվին մեր հրատա-

բակած «Բլբուլի պէս...» բանաստեղծության, նույնպես և վերոհիշյալ «Վարդը էն ամսին...» բառերով սկսվող հատվածի մեջ մենք հանդիպեցինք «ամբարշա» բառի գործածությանը: Այդ բառը Սայաթ-Նովայի մյուս բոլոր երգերից և ոչ մեկի մեջ չի գործածված: Ինքը Ախվերդյանը, այդ բառի դիմաց լուսանցքում ուսեսերեն «КОТЕЛЬ» բառն է նշանակել: Թուրքերենում «ամբարշա»-ն փոքրիկ պահեստի նշանակություն ունի: Թե ուրիշ ինչ իմաստով է գործածվում այն, չգիտենք: Ինքը՝ Սայաթ-Նովան էլ կարծես տարբեր իմաստներով է գործածել այն: Առաջին երգում գրում է.

«Ջիտուլմն օսկի ամբարշա, եախեն մարգարիտ շարիլ հ», որտեղից պիտի եզրակացնել, որ ամբարշան պարանոցի զարդ է, սակայն երկրորդ բանաստեղծության մեջ ասում է.

«Բիզ օսկի ամբարշա պիտի, մի՛ նըստի պղընձի մէջը: Այստեղ ամբարշա-ն, կարծես թե, այն իմաստն ունի, ինչպես որ հասկացել է Ախվերդյանը (КОТЕЛЬ—կաթսա):

Կարծում ենք, որ ճիշտ կլինեն թե առաջին և թե երկրորդ զեպքում ամբարշա բառի տակ հասկանալ պարանոցի զարդ, փոքրիկ տուփի կամ սրտածե ամանի ձևով՝ ոսկուց պատրաստված: Ինչ վերաբերում է

«Բիզ օսկե ամբարշա պիտի, մի՛ նըստի պղընձի մէջը» տողին, պիտի ասել, որ այստեղ «մի՛ նըստի պղընձի մէջը» գրված է «մի՛ մնա պղնձի մէջը» մի՛ մնա պղնձի զարդերով՝ նշանակությամբ:

ա. (ԾԵ)

Վարթը էն ամսին բաց կուլի, վուր կու տանին դիմաց խէջը,

Քանի վուր գուզէ՝ չըմըշկի—պետկական է վարթի չէջը,

Բիզ օսկե ամբարշա պիտի, մի՛ նըստի պղընձի մէջը,

Նով ջաւահիր, անգին ալմաս, հար, քու արիֆը կու սիրիս

[. ազ ըլիւով]

Վարթը խէլանուն կուլի նամանամ արխին սազ ըլիւով,

Կանանչ փոթոլը բացելի է՝ կարմիր ու գուլգազ ըլիւով,

Վարթըն ակուբին մի շանց տա, հար, քու արիֆը կու սիրիս:

Քանի գուզէ՝ մարթն հարփի, վճնց կուլի վագից բէղամաղ,

Ձիս քաշում զօղ ու սափար, սազիրը քիզնից բէղամաղ:

[. զնից բէղամաղ]

Թաքաուր իս, դիւանս արա, թաք քու արիֆը կու սիրիս:

[.]

Որ որ գնաս՝ ինձ էլ հիտդ տար, քու արիֆը կու սիրիս:

Ակուաւր բլբուլ չի դառնա, քանի գուզէ՝ վուր ախ անէ,

Ամեն ըռանգ ծաղկի մէջը կարմիր վարթը սիրեկան է,

Գուր մարթն՝ մանգաղով գուքա, ձիք կուտա, տակուն կու հանէ:

Սի՛ թողնի ասկիտ քաղկու, վարթ, քու արիֆը կու սիրիս:

[. ազ կանչելով]

Բլբուլը սարեմէն գուքա, իր լիզւովն բազ կանչելով,

Սայաթ-Նովէն, վուր բեզբիլ է, շատին էրից խաղ կանչելով,

Ով ջաւահիր, անգին ալմաս, հար, քու արիֆը կու սիրիս:

բ. (ԾԶ)

Գէլն ու չօրանն մէկզմէկու դէմ էլան.

Չօրանն ասաւ.— ես քու հալը շանց կուտամ,

Թէ բարով կու գըցեմ չօմբախիս տակը,

Աղուէսի պէս ցընկընկալը շանց կուտամ:

Գէլն ասաւ.— մուլապ տամ՝ գետինը մըթնի.

Էնդադայ կու ման գամ՝ բինէդ կու գտնիմ,

Ուրըն ուտիմ, ուրըն՝ կոտորիմ,

Առաւօտեան խէրն ու շառը շանց կուտամ:

Չօրանն ասաւ.— Դուն հէնց գիտես գիշեր քմեն ունիմ,

Ամէն օշխրի գրլին մին-մին շուն ունիմ,¹

Թէ կուգաս՝ կու բընըվիս, ես իխբալ ունիմ,

Էրկըթէ կըրկալը բըգիդ շանց կուտամ:²

Գէլն ասաւ.— մուլապ տամ ամպը ցամաքի,³

Ակուէքըս կու կպցընեմ օշխրի դըմակին,

Թէ բարով կու գըցեմ էս իմ քամակին,

Առաւօտեան դիմաց սարը շանց կուտամ:

Սայիաթ—Նօվէն ասաւ.— ես կարմիր կով եմ.

Կովկիթըս կօտրած է, հարսի հետ խօսով եմ.

Գէլի հետ բան չունիմ, չօքնին կու գովեմ,

Մին անգամ կաթնի համը շանց կուտայ:⁴

2. ՇԱՄՁԻ ՄԵԼԻՐՈ

Շամչի Մելքոյի մինչև օրս տպագրված բանաստեղծություններն ու նրանց վարիանտները կարելի է տեսնել «Բնար հայկական»-ում (էջ 564), Ալավերդյանի «Հայ աշուղներ»-ում (265, 267, 269, 271, 273, 275, 490), Գ. Տ. Աղեքսանդրյանի «Թիֆլիսի մտ. կյանք»-ում (36, 40, 42, 43), «Գրական թերթ»-ում (1934 թ. № 18), Գ. Թավերդյանի «Հայ աշուղներ»-ում (էջ 23) և Հայկ. ՍՍՍՌ Ակադեմիայի «Տեղեկագրի» 1944 թվի № 5-ում:⁵ Նույն հե-

¹ Գ. Տ. Աղեքսանդրյանի հրատարակած օրինակում այս տողն այսպես է. «Մէ անկա ու անգամս քու կոնէն (կողմն) ունիմ»: Ծանոթության մեջ հրատարակողը նշում է. Այս տողը լսել եմ այսպես. «Ամեն դօշի գլխին մէ-մէ շուն ունիմ», որը համապատասխանում է նորահայտ օրինակին:

² Հավանաբար այս տողը եղել է մոտավորապես այսպես. բըրգիտ էրկըթէ կըրկալը շանց կուտամ:

³ «Ցամաքին» բառին գուցենթաց գրված է նաև «ծըմակին» բառը:

⁴ Այս բանաստեղծության ընդհանուր չափն է 4—4—3. մի քանի տեղ նկատվում են խախտումներ:

⁵ «Տեղեկագրի» այդ համարում պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկը Շամչի Մելքոյի երգերից բացի՝ հրատարակել է նաև ուրբիշների երգերը, որոնց մասին, ի միջի այլոց, արժե նշել հետևյալը. Հրատարակողը խոսելով Ձաֆիլ Օղլանի մասին, ասում է. «Մեր անեղծագործությունից ցարդ հայտնի էր 4 խաղը, ցույց տալով որպես աղբյուր «Հայ աշուղներ» [I, 1903: Նշենք, որ հարգելի պրոֆեսորը ուշադրությունից վրկպել են նույն աղբյուրի հայկված բաժնում հրատարակված նույն աշուղի ևս 5 խաղերը (ընդամենը 9 երգ. հենց այդպես էլ էլ կա Ալավերդյանի ձեռագիր դավթարում):

Անհատականալի է նաև այն, թե ինչու պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկը այդտեղ հրատարա-

դինակի մասին արժեքավոր ուսումնասիրություն ունի նաև հանգուցյալ Գ. Ասատուրը (ՀՍԽՀ Պատմության և Գրականության Ինստիտուտի «Տեղեկագիր», 1938 թ. I գիրք):

Գ. Ախվերդյանի դավթարում գտնվող՝ Շամչի Մելքոյի տպագրված բանաստեղծությունների շարքից դուրս է մնացել մի ուրիշ սիրո երգ, որը մինչև օրս մնացել է անտիպ: Այդ երգը բաղկացած է չորս ութտողյա տնեւրից (ընդամենը 32 տող): Վերջին տան մեջ հեղինակը երկու անգամ հիշատակում է իր անունը:

Տպագրության ներկայացնելով այդ երգը, նպատակահարմար ենք գտնում կանգ առնել Շամչի Մելքոյի մյուս երգերից մի երկուսի հետ կապված որոշ խնդիրներին վրա:

1. Գ. Տ. Աղեքսանդրյանի հրատարակության մեջ տեղ գտած «Շամչի Մելքոն տեսաւ երազ» տողով սկսվող քառատողն առանձին բանաստեղծություն չէ (ինչպես սովորաբար թվարկում են նրա մասին խոսելիս), այլ՝ «Քաղքէն դնացի Մառնէում» տողով սկսվող երգի վերջին տունը (տես Գ. Ախվերդյանի դավթարում 15-րդ էջը և այնտեղից հրատարակված «Հայ աշուղներ»-ի 275-րդ էջը):

2. Շամչի Մելքոյին է պատկանում նաև Դարբեղիար մականունով հեղինակի «Մէ տարի գնացինք Չիթախենց բաղը» տողով սկսվող բանաստեղծութիւնը¹:

Կարգալով այդ տողը, ընթերցողն սպասում է, որ հաջորդ տողերում նկարագրվի մի դեպք՝ կապված այդ այցելության հետ: Սակայն այնտեղ նկարագրվում է ոչ թե մի դեպք, այլ մի ամբողջ տարի՝ իր բոլոր մանրամասնություններով: Այսպես.

«Օրն իրիք անգամ կուլ ին դալի [այդ այգում—կուզոն ու կաղը]

Բուխկը գլուխ չէրիտ, չէկաւ գաղարը...

Շատ չալիչ էկանք, չը դուս էկաւ արխը...

Տարին բարգաշտ էլաւ, չէրիտ սհարին...

Ծառիքը չորցիւ է, չէկաւ գուլարին...

Հիգնուհիդը կուտլոյացաւ խիարը...» և այլն:

Այս ամբողջ նկարագրությունը ոչ մի կերպ չի համապատասխանում «Մէ տարի գնացինք» բառերի իմաստի հետ: Մենք կարծում ենք, որ այդ տողի մեջ աղավաղված է «գնացինք» բառը: Այն, ամենայն հավանականությամբ, եղել է «գնցինք»: Ինչպես գիտենք, Շամչի Մելքոն եղել է խոշոր միջոցների տեր և նույնիսկ ճորտատեր: Շատ հնարավոր է, որ նրանց ընտանիքը մի տարի գնել է Չիթախենց այգին: Իսկ Չիթախենք էլ՝

կամ բանաստեղծություններից վերջին երկուսը դեռեղև է Անանուն երգիչ» խորագրի տակ, երբ այդ նույն բանաստեղծություններից երկուսի էլ վերջին տողերում նշված են հեղինակի՝ «Ստեփանի» և «Ալամդարովի» անունն ու աղագանությունը: Կարծում ենք, այդ երկուսն էլ տվյալ դեպքում օգտագործված ձեռագրի գրիչ Ստեփան Դավիդովիչ Ալամդարովին ստեղծագործություններն են: (Այս Ալամդարովը եղել է հայտնի բժիշկ, որի մի քանի բժշկարանները պահպանվում են Մառնիսաղարանում):

¹ Տես Գ. Ախվերդյանի «Հայ աշուղներ» և Գ. Տ. Աղեքսանդրյանի «Թիֆ. մտ. կյանքը»: Նշենք, որ առաջինն աղավաղման հետքեր ունի, իսկ երկրորդն ընտիր է, ուր դարբեղիարը (զոնէ-դուսը) հեղինակի անուն չէ:

պիտի որ աղքատ ընտանիք լինեին, որ չկարողանալով մշակել իրենց այգին, մի տարի վաճառել են այն: Ահա կապալով վերցված այդպիսի այգու հետ կապված «բարեգաշտ» տարուց է, որ տրտնջում է բանաստեղծը: Այդ բանաստեղծությունյան մեջ կա մի տող.

«Իս իմ տարակուսած աղին ինչ անիմ . . .»

Այս տողի մեջ գտնվող «աղին» բառը մենք չենք ուզում հասկանալ աղա (տեր) իմաստով, որովհետև աղան (տերը, հարուստը) տվյալ դեպքում ինքը Շամշի Մելքոն է եղել. նա ինքը տեր ունենալ չէր կարող, քանի որ ինքը ծառա չի եղել: Մնում է այդ բառն այլ կերպ հասկանալ: Մենք կարծում ենք, որ այդ բառը պիտի հասկանալ որպես հատուկ անուն («Աղին» — Աղա) և դրա համար ունենք միանգամայն անվիճելի հիմք նախ՝ վերոհիշյալ պատճառը և ապա՝ հետևյալ հանգամանքը:

1796 թվին զեպի Թիֆլիս Աղա Մահմադ խանի կատարած սոսկալի արշավանքների մասին մեր հավաքած մի շարք խիստ կարևոր փաստաթղթերի մեջ կա նաև մի փոքրիկ փաստաթուղթ, որը և զետեղում ենք ստորև:

«Ի ներքոյ թուոյս քանի ամառ յառաջ, Տէրաթրի որդի Առաքէլն, ի խղճալի յառնէ իմմէ, Զիրախնց Աղայի, հարիւր և երեսուն թումանի ապրանք առնելով, աստ՝ ի Թիֆլիզ, սանաթ է տալիս մուղէթով, որ ըստ իւրում պայմանադրեալ ժամանակին վճարեսցէ անպատճառ. որոյ գնացեալ ի յԱթղարխան և մնալով անդէն ի միջոց ինչ անցանելով անդը, քան՝ զեպեալ պայմանն իւր, զոր ոչ վճարեալ գործամ՝ տուեալ սանաթին իւրոյ՝ Մինչ զի նաչար մնալով խղճալի առն իմոյ Աղային, զկնի միջոցի զբարաթագիրս յղեալ անցեալ մուղաթին իւրոյ՝ ի ձեռն միոյ դրկցի՝ Թիֆլիզցի Խատեսննց պարոն Յօնանին, որոյ գնացեալ, զերեսուն թուման առեալ ի յԱռաքէլէն ի կողմանէ իւրոյ հարիւր և երեսուն թուման սանաթեայ պարտուցն և անցեալ մուղէթի նորին և յայնմհետէ մնացեալ այնպէս՝ մինչև ցարդ: Նա արդէն վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, մինչ սոյն ձախորդական դիպուածս պատահեալ քաղաքիս մերոյ և խղճալի զայրն իմ՝ Աղայն սպանեալ. զբոլոր զինչ և զկայսն մեր ի կորուստ և յափշտակութիւն գնացեալ, և զսանաթն յիշեալ Առաքէլին ևս զհետ ընչից մերոց կորնչեալ ի սոյն բանիս ճշգրտիւ վերահասուացն և իսկապէս գիտողացն առաջի աստուծոյ զվկայութիւն խնդրեմ:

Ձերում գերագանցութեան ամենավարան աղախին և ոտից մոխիր, խղճալի Աղայի կողակից, տրտում Թինաթին,

1796 ի նոյեմ. 6-ը:

Ձեռ. № 8216. Թերթ 122 բ.

Կարծում ենք՝ հենց այս Զիրախնց Աղան է, որ մի տարի իր այգին օգտագործման է տվել Շամշի Մելքոյին, և այդ մեկ տարվա մասին է, որ վերջինս գրել է իր հիշատակված բանաստեղծությունը: Թե երբ է կատարվել զեպքը, դժվար է ճշգրիտ որոշել, սակայն մի բան պարզ է, որ այն կատարվել է նախքան 1796 թիվը. հետևապես՝ Շամշի Մելքոյի այդ բանաստեղծությունն էլ գրված պիտի լինի 1796 թվից առաջ:

* * *

- 1) Քո էշխեմէն հիւանդացայ, այ գողալ,
Պատկերքդ գովելի է, աննման ես դուն:
Աննման ես, այ գողալ,
Իսկի չունիս թայ գողալ,
Քո էշխեմէն էրվում եմ,
Ես կանչում եմ վայ, գողալ:
Խափանդներդ սրտիս դիպաւ, չայ գողալ,
Էդ քու նազով թաք իմ հոգին հանես դուն:
- 2) Հոգիս հանես. արի ինձ մէ բահմ արտ,
Բէմուրվադ, քոյ բերնեմէն կանչում եմ հարիայ:
Սիրտս արել ես եարայ
Զիկարս՝ փարա—փարայ,
Էդ քու անուշ խօսքերն
Աշխարհքին բարեբար այ:
Արի, գողալ, էլ մի ման գայ հաւարայ,
Ուր որ գնաս՝ ինձի հետդ տանիս դուն:
- 3) Հետդ տանիս նոքարի պէս, դուլի պէս,
Մոցումբս պահեմ քեզ թայիզուլի պէս:
Կլկլում իս կուլի պէս,
Խօսում իս բուլբուլի պէս,
Անուշ ձենդ չեմ լսում,
Ես դառել եմ խուլի պէս:
Խափանդներդ սրտիս դիպաւ դուլի պէս,
Խնդրում եմ, որ էդպէս բան էլ չանես դուն:
- 4) Էդպէս բան էլ չանես, թաղայ ջիւան ես,
Մոցդ բաղչայ բաղ այ. ինձ սէյիր տանիս:
Մազով հոգիս կու հանես.
Մկնձմ դուն հոգեհան ես.
Շամչի Մեկրոն խնդրում է՝
Ի՞նչ կուլի մե ուհմ անիս:
Նազ չծախես, ինձ վրէն նազ չանես,
Շամչի Մեկրոն այ. դարտ բիւան իս:

Զեռ. № 3751, էջ 716—717.

ԱՆԱՆՈՒՆ ԵՐԳԻՉ

Գ. Ախվերդյանի նույն մատյանում կա մի գողտրիկ բանաստեղծութիւն՝ խաղողի և գինու մասին, որը, զժբախտաբար, ինչպես երևում է, թերի է և գուրկ՝ հեղինակի անվան հիշատակումից: Մակայն եղածն էլ բավական է գաղափար կազմելու նրա հեղինակի ճաշակի ու վարպետութեան մասին: Այդ երգը գտնվում է հիշատակված մատյանի 407 էջում. հաջորդ երգը նազուր Օղլի Կարապետի մի թերի ստեղծագործութիւնն է: Առաջին հայացքից թվում է, թե դրանք մի ամբողջութիւն են, բայց իրոք այդպես չէ: Այս երգի տողերից մեկում ըստ երևութիւն աղավաղված է «Ալլավերդի» բառը, որը որոշ հիմք է տալիս ենթադրելու, թե դա աշուղ Ալլավերդու

երգերից է: Համոզիչ ոչինչ ասել չենք կարող: Մենք այդ երգն առայժմ հրատարակում ենք որպես անհայտ հեղինակի անտիպ երգ: Աղավաղումներն ակնբախ են: Կան նաև չհասկացվող, անվերծանելի տողեր և բառեր:

* * *

Բարով տեսինք քեզի, խաղող, ես քո ստեղծողին մեռնիմ,
Անուշ գինին քեզմէն կուլի, ես նորա խմողին մեռնիմ,
Ո՞րդածէմէն էս բահամ կամ, քոյ պտղաբեր հողին մեռնիմ,
Կանանչած քոյ տերէն, քաշ ինկած խաղողին մեռնիմ,
Երրորդութեանն նման ես, քո բարու տուողին մեռնիմ,
Եարար թնց կուլի իմանամ, ես քու սահմանողին մեռնիմ:

Բարով տեսինք [քեզի, խաղող, ես քո ստեղծողին մեռնիմ,
Անուշ գինին քեզմէն կուլի, ես նորա խմողին մեռնիմ]:

Դու սիրում ես էնպէս մարդըն, ով բարի է քեզ մոտ կալի,
Կու խմի զարար քեզի, էլ աւելի խելք էս տալի,
Ամմա էն մարդըն ազահ է, ով կուլմէ քեզ վատ խիալի,
Գլխաւէր նորան շուռ կուտաս, կշինէս դու ամօթալի,
Էսքան հուրմը ու զօրութիւն քեզի բարգեւողին մեռնիմ:

Բարով [տեսինք քեզի, խաղող, ես քո ստեղծողին մեռնիմ,
Անուշ գինին քեզմէն կուլի, ես նորա խմողին մեռնիմ]:

Առանց [ի] քեզ թնց զող կանին խանի, բէգի մարաքումըն,
Դուն չիլած տիղ՝ մաթալ կուլի քահանայն պատարադումըն,
Իլլահի քի ձեռնիս բռնած մէ-մէ շանց տամ ճրագումըն,
Եազութի պես ճահար կտաս՝ փիալայիդ պարակումըն,
Արի աուրս կանք մեք քանի մարդ, նստենք քոյ վազիդ տակումըն,
Շուշատ լիքը իլի տրած, խորովածն էլ կրակումըն,
Կէս թունկիդ հինգօսկի ասէն, հալալա, քոյ ծախողին մեռնիմ:

[Բարով տեսինք քեզի, խաղող, ես քո ստեղծողին մեռնիմ,
Անուշ գինին քեզմէն կուլի, ես նորա խմողին մեռնիմ]:

Իլաքի [թէ] մեկ քանի մարդ հաւաքված կնում են չօլըն,
Մէկ գոծեմէն զորոված, մեկ գոցեմէն էլ բերում են զօլըն,
Մէկ էլ տեսար հառայ տվին Ալլավերդի եազլի եօլըն,
Երանի^քէն մարդուն, ով [որ] կու խմէ քու չափաւորն,
Ես՝ ջահիլ, մէկ ժամանակ, խմել եմ սորա բօլորն,
Չունքի որ քօփալու եմ, ինձ սապըր տուողին մեռնիմ:

[Բարով տեսինք քեզի, խաղող, ես քո ստեղծողին մեռնիմ,
Անուշ գինին քեզմէն կուլի, ես նորա խմողին մեռնիմ]:

Գրկըլոցիդ դուրբան, գինի, աճալիպ լազաք իս¹ տամ շոգին,
 Բառկիմ վազիդ տակոււմն, յօժար տամ կամօք իմ հոգին,
 Ինչ վաջիպ ե մէջլիսում հարեաթ կոնեն սազի գոգին
 Թէ դու չիլած մէջլիսում չեն կարող մե չունկուր քոքին,
 Որքան որ քահանա—բան ինի, դու իլած տեղ կու նորոգին,
 Էսքան հուքմը [ու զօրութիւն քեզի բարգևողին մեռնիմ]:

[Բարով տեսինք քեզի, խաղող, ես քո ստեղծողին մեռնիմ,
 Անուշ գինին քեզմէն կուլի, ես նորա խմողին մեռնիմ]:

Ձեռ. № 3751, էջ 407—408.

A^{II} 31909

¹ Այս և մյուս ընդգծված բոլոր բառերը թերևս հնարավոր լինի նաև այլ կերպերձանել, մեզ այդպես ավելի հավանական թվաց, ուղղադրությունը ձեռագրինն է:

գաւ Հիմնարար գիտ. գրադ.

220031909

83

11
909